

LEKSYKON BOTANIKÓW POLSKICH DICTIONARY OF POLISH BOTANISTS

81. MARIANNA JADWIGA (MARIA) GAWŁOWSKA

1. DATA I MIEJSCE URODZENIA I ŚMIERCI. Ur. 7 VIII 1910 Kraków, Wielkie Księstwo Krakowskie, Cesarstwo Austro-Węgierskie, zm. 24 I 2010, Kraków.

2. RODZINA. Ojciec – Karol Gawłowski, pracownik fizyczny (woźny) w Banku Polskim w Krakowie, następnie konduktor w krakowskich tramwajach; matka – Jadwiga z domu Korzeniowska; rodzeństwo: Anna Kołłątaj, mgr inż. rolnik, pracownik Izby Rolniczej w Krakowie, Józef – lekarz w Krzeszowicach, Jadwiga – prof. dr hab., pracownik naukowy Zakładu Ochrony Przyrody PAN w Krakowie, Ignacy – inż. leśnik, absolwent Wydziału Leśnego UJ, Barbara Mroczka – mgr chemii, pracownik Państwowej Inspekcji Handlowej, Elżbieta Rokita – lekarz pediatra w Krakowie.

3. WYKSZTAŁCENIE. 1916/1917–1919/1920 – Szkoła Powszechna 4-klasowa w Krakowie, 1920/1921–1927/1928 – Państwowe

X Gimnazjum Żeńskie w Krakowie, V 1928 – egzamin dojrzałości tamże. 1928/1929–1932/1933 – studia w zakresie botaniki na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1928/1929 – Wyższe Studium Handlowe w Krakowie, I rok (całość edukacji trwała 3 lata), świadectwo ukończenia IX 1929. 1931/1932 – roczne Studium Pedagogiczne przy UJ.

4. STOPNIE NAUKOWE I DANE BIBLIOGRAFICZNE ROZPRAW. 23 VI 1933 – mgr filozofii w zakresie botaniki na podstawie rozprawy „Przyczynek do znajomości flory kopalnej w Cimoszkowiczach” napisanej na Wydziale Filozoficznym UJ (promotor: prof. Władysław Szafer), praca publikowana: Przyczynek do znajomości flory kopalnej w Cimoszkowiczach. Contribution to the knowledge of the fossil flora of Cimoszkowicze. *Rocznik Polskiego Towarzystwa Geologicznego* 1934 10: 519–545. 26 V 1936 – dyplom nauczyciela szkół średnich z przyrodoznawstwa jako przedmiotu głównego i geologii z geografiami jako przedmiotu dodatkowego Komisji Egzaminów Państwowych na Nauczycieli Szkół Średnich w Krakowie. 29 VI 1960 – nadanie przez Radę Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UJ stopnia naukowego doktora nauk przyrodniczych na podstawie pracy „*Heracleum sphondylium* L. i *Heracleum sibiricum* L. na ziemiach polskich” (promotor: prof. dr hab. Bogumił Pawłowski); praca doktorska składała się z 3 części: dwóch opublikowanych (*Heracleum sphondylium* L. i *Heracleum sibiricum* L. na ziemiach polskich. *Dissertationes Pharmaceuticae* 1956 7: 141–164; Badania nad rozmieszczeniem *Heracleum sphondylium* L. i *Heracleum sibiricum* L. w Polsce. *Fragmenta Floristica et Geobotanica* 1957 3(1): 61–68) i trzeciej złożonej w maszynopisie (Badania nad *Heracleum sphondylium* L. i *Heracleum sibiricum* L. w Polsce). 17 VI 1967 – uchwała Wydz. Farmaceutycznego Akademii Medycznej w Krakowie o nadaniu stopnia naukowego docenta nauk farmaceutycznych w zakresie farmakognozji na podstawie opublikowanej rozprawy „*Pimpinella nigra* Willd. w Polsce. Azulen jako czynnik chemotaksonomiczny.” Akademia Medyczna w Krakowie, Kraków, 119 s. [uchwała

prawdopodobnie następowała po kolokwium habilitacyjnym, ale brak o nim informacji], 13 II 1968 – zatwierdzenie przez Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej uchwały Wydz. Farmaceutycznego AM o nadaniu stopnia.

5. PRZEBIEG PRACY ZAWODOWEJ. 1931–1933 – jeszcze w czasie studiów pracowała naukowo jako wolontariusz w Instytucie Botanicznym UJ, 1933–1934 – stypendystka Funduszu Kultury Narodowej w Instytucie Botanicznym UJ. 1 IX 1934 – 30 VI 1935 [gimnazjum zlikwidowane w VI 1935] – Komunalne Gimnazjum Koedukacyjne w Nowym Bytomiu Śląskim [obecnie dzielnica Rudy Śląskiej], nauczycielka biologii. 1 VII 1935 – IX 1939 [do wybuchu II wojny światowej] – Państwowe Gimnazjum i Liceum Koedukacyjne w Nowej Wsi Śląskiej [obecnie Wirek – dzielnica Rudy Śląskiej], nauczycielka biologii. W czasie II wojny światowej: nauczycielka przedmiotów przyrodniczych w zorganizowanym tajnym nauczaniu w zakresie szkolnictwa średniego: V 1940 – IX 1940 – Zarogów pow. Miechów, IX 1940 – IX 1942 – Gołyszyn pow. Miechów, IX 1942 – IX 1943 – Minoga pow. Miechów, IX 1943 – I 1945 – Gołyszyn pow. Miechów. Od II 1945 pracowała na Kursach Licealnych dla Dorosłych w Krakowie [brak informacji o zakończeniu tej pracy]. 1 III 1945 – 1 IX 1947 [niekiedy podawała: do 1 IX 1946] – Prywatne Żeńskie Gimnazjum ss. Kanoniczek św. Ducha de Saxia w Krakowie, nauczycielka biologii. 1 IX 1946 – 31 VIII 1950 – Państwowe Liceum i Gimnazjum Królowej Wandy w Krakowie, nauczycielka biologii. Równocześnie: 1 IX 1947 – 31 VIII 1948 – Zakład Farmakognozji na Wydz. Farmaceutycznym UJ, starszy asystent, 1 IX 1948 – 1 IX 1949 – Instytut Botaniczny na Wydz. Matematyczno-Przyrodniczym UJ, starszy asystent. Akademia Medyczna im. M. Kopernika w Krakowie, Wydział Farmacji, Zakład Farmakognozji, następnie Katedra i Zakład Farmakognozji (pracowała na pełnym etacie, było to jej jedyne miejsce pracy): 1 IX 1950 – 31 I 1957 – starszy asystent, 1 II 1957 – 30 IX 1967 – adiunkt, 1 X 1967 – 30 IX 1969 – wykładowca [pomimo uzyskania zatwierdzenia habilitacji nie została zatrudniona na etacie docenta], 1 X 1969

– 30 IX 1972 – starszy wykładowca, 1 X 1972 – 30 IX 1973 – adiunkt (ze stopniem dr hab.), 1 X 1973 – emerytowana.

6. PODRÓŻE NAUKOWE. [sporo podróżowała, ale brak na ten temat informacji]

7a. ZAKRES BADAŃ BOTANICZNYCH. Paleobotanika, morfologia, systematyka, geobotanika, kariologia, botanika farmaceutyczna, ochrona przyrody, historia botaniki.

7b. LICZBA WSZYSTKICH PUBLIKACJI BOTANICZNYCH, MIEJSCE OPUBLIKOWANIA PEŁNEJ BIBLIOGRAFII PRAC, WYKAZ WAŻNIEJSZYCH PRAC. Opublikowała co najmniej 61 prac, ich spis nie został nigdzie opublikowany, niepublikowany – w posiadaniu autora niniejszego biogramu. Najważniejsze z prac: 1. 1935. Jezierze (*Najas*) w dyluwjum polskim. *Najas* in the Polish Diluvium. *Starunia* 6: 1–13; 2. 1956. *Heracleum sphondylium* L. i *Heracleum sibiricum* L. na ziemiach polskich. *Dissertationes Pharmaceuticae* 7: 141–164; 3. 1958. Klucz do oznaczania krajanek i mieszanek ziołowych. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa, 256 s.; 4. 1961. Systematyka wewnątrzgatunkowa *Heracleum sphondylium* L. i *Heracleum sibiricum* L. występujących w Polsce i krajach ościennych. *Fragmenta Floristica et Geobotanica* 7: 3–39; 5. 1964. *Pimpinella nigra* Willd. w Polsce. Część I. *Dissertationes Pharmaceuticae* 16(4): 541–546; 6. 1967. *Pimpinella nigra* Willd. w Polsce. Część III. Liczba chromosomów *Pimpinella nigra* Willd. i gatunków pokrewnych. *Dissertationes Pharmaceuticae et Pharmacologicae* 19(4): 439–450; 7. 1967. *Pimpinella nigra* Willd. w Polsce. Część IV. Morfologiczna i mikrochemiczna analiza zmienności populacji *Pimpinella nigra* Willd. i *Pimpinella saxifraga* L. *Dissertationes Pharmaceuticae et Pharmacologicae* 19(4): 451–462; 8. 1967. Metoda oznaczania zawartości składników wyciągów roślinnych na podstawie granicy wykrywalności chromatograficznej. *Dissertationes Pharmaceuticae et Pharmacologicae* 19(2): 187–194 [współautorka: Maria Oświecimska]; 9. 1968. Pomocnicze metody oznaczania taksonów zbiorowego gatunku *Achillea millefolium* L. s.l. Część II. Analiza morfologiczna i biometryczna wybranych taksonów.

Herba Polonica 14(1–2): 51–58 [współautorka: Maria Oświecimska]; 10. 1969. *Pimpinella nigra* Willd. w Posce. Część V. *Pimpinella nigra* Willd. in Poland. Part V. *Fragmenta Floristica et Geobotanica* 15(1): 49–57.

7c. GŁÓWNE OSIĄGNIĘCIA NAUKOWE. 1. Paleobotanika – zajmowała się nią tylko w początkowym okresie swej działalności naukowej. Na podstawie analizy pyłkowej dolnej warstwy torfu ze stanowiska w Cimoszkowiczach (Nowogrodzkie) wyróżniła trzy fazy florystyczno-klimatyczne, a wiek flory określiła na optimum klimatyczne interglacjału Masovien II; na podstawie analizy szczątków makroskopowych oraz analizy pyłkowej górnej warstwy torfu z tego stanowiska również wyróżniła trzy fazy wskazujące na interstadiał, jednakże nie zdołała określić jego wieku [patrz: p. 4, praca mgr]. Zrewidowała przynależność systematyczną będących ówczesnie w polskich zbiorach okazów kopalnych owoców *Najas* [patrz p. 7b, poz. 1]. 2. Morfologia i systematyka – zrewidowała pozycję systematyczną gatunku *Najas polonica* opisanego na podstawie obecności wyrostków na owocach przez A. Zalewskiego w 1896 z jeziora Sobieraj w Ziemi Dobrzyńskiej i zredukowała ten takson do formy: *Najas marina* L. f. *tuberculata* mihi [patrz p. 7b, poz. 1]. Szczegółowo opisała występujące w Polsce odmiany i formy *Heracleum sphondylium* i *H. sibiricum*, wyróżniła odmianę *H. sphondylium* L. var. *chaetocarpoides* Gawłowska n. var. różniącą się od formy typowej brakiem miękkiego owłosienia na załączni, ale porośniętej bardzo drobnymi, w górę skierowanymi szczecinkami [patrz p. 7b, poz. 2]. Opracowała systematykę wewnątrzgatunkową *Heracleum sphondylium* L. i *H. sibiricum* L. występujących w Polsce i krajach ościennych [patrz p. 7b, poz. 4]. Zestawiła cechy pozwalające odróżnić *Pimpinella nigra* od *P. saxifraga*, przebadła przynależność systematyczną biederzica ze 101 stanowisk w Polsce i na większości stanowisk była to *P. saxifraga* [patrz p. 7b, poz. 5]. Stwierdziła na podstawie badań morfologicznych, że populacje *Pimpinella nigra* i *P. saxifraga* w Polsce są odchyłone od typowych i zbliżone wzajemnie do siebie pod względem niektórych cech (np. liczba

szypuł baldachu, kształt odcinków bocznych liści odziomkowych, ich nasady i brzegu), typowo natomiast są wykształcone inne cechy (np. liczba międzywęźli łodygi, barwa powierzchni korzenia), na podstawie analizy zmienności sugerowała, że odchylenia od cech typowych i formy przejściowe powstały prawdopodobnie na drodze introgresji (przebiegającej w obu kierunkach) [patrz p. 7b, poz. 7]. Ułożyła klucz do oznaczania gatunków *Pimpinella nigra* i *P. saxifraga* oraz ich azulenowych form pośrednich, zestawiła tabelę cech gatunkowych *Pimpinella nigra* i *P. saxifraga* [patrz p. 7b, poz. 10]. Na podstawie badań biometrycznych ułożyła klucz do oznaczania taksonów w obrębie zbiorowego gatunku *Achillea millefolium* L. s.l. rosnących na niżu (*A. millefolium* L. subsp. *millefolium* Hayek, *A. pannonica* Scheele, *A. collina* Becker), skorygowała pewne niezgodności występujące w dotychczasowym piśmiennictwie na temat niektórych cech diagnostycznych: cecha kwiatostanów *A. pannonica* opisywanych jako dość gęste okazała się zależna od warunków siedliska, a wszystkie badane taksony wykazywały dołączkowate punktowanie liści [patrz p. 7b, poz. 9]. Opisała wspólnie z Jadwigą Gawłowską budowę anatomiczną korzenia niefarmakopealnego gatunku pochodzącego z Azji *Gentiana macrophylla* Pall. w celu odróżnienia od farmakopealnego europejskiego gatunku *G. lutea* L. Stwierdziła różnice w budowie wtórnej korzenia, głównie w odmiennie wykształconych warstwach zewnętrznych. 3. Geobotanika – opisała rozmieszczenie obu gatunków *Heracleum* w Polsce, przedstawiła je na mapie (*H. sphondylium* – w południowo-zachodniej Polsce, a *H. sibiricum* – w części północno-wschodniej) oraz podała wykaz stanowisk [patrz p. 7b, poz. 2]. Przeanalizowała rozmieszczenie *Pimpinella nigra* i *P. saxifraga* i stwierdziła, że *P. nigra* występuje głównie na niżu polskim, *P. saxifraga*, jako młodszy gatunek, jest bardziej plastyczna, dlatego też jest znacznie szerzej rozpowszechniona [patrz p. 7b, poz. 5]. Zestawiła wykaz stanowisk *P. nigra* oraz form pokrewnych na terenie Polski (wraz z mapą) [patrz p. 7b, poz. 10]. 4. Kariologia – stwierdziła u diploidalnego gatunku *Pimpinella nigra* dwojakiego rodzaju

kariotypy liczbowe ($2n = 18$ i $2n = 20$), podobnie u tetraploidalnego gatunku *P. saxifraga* ($2n = 36$ i $2n = 40$), a u *P. maior* – $2n = 18$ [patrz p. 7b, poz. 6, 10]. Prace morfologiczno-systematyczne, geobotaniczne i kariologiczne związane były z badaniami nad roślinami leczniczymi: ze ściśłym rozróżnieniem gatunków i taksonów niższych rangą, z obszarem ich występowania oraz z próbami wyjaśnienia genetycznych uwarunkowań występowania pożądanych cech u zbieranych roślin leczniczych. 5. Botanika farmaceutyczna – zestawiła lecznicze i użytkowe zastosowania *Heracleum sphondylium* [patrz p. 7b, poz. 2]. Ułożyła i opublikowała klucze do oznaczania surowca roślinnego (1. kwiat, korona, płatek, koszyczek kwiatowy, kwiatostan, 2. owoc, nasienie, 3. liść, 4. łodyga i ziele, 5. pączek i młody pęd, 6. kora, 7. drewno, 8. korzeń, kłącze, bulwa, cebula, 9. plecha), uwzględniła 160 surowców zielarskich, w tym niektóre nieoficjalne, częściej spotykane [patrz p. 7b, poz. 3]. Opracowała (wspólnie z Marią Oświecimską) nową metodę zastosowania chromatografii bibułowej do oznaczeń ilościowych na podstawie określenia granic wykrywalności badanej substancji i opisała sposoby wykorzystania tej metody do analizy procentowej zawartości pojedynczych składników w surowcu roślinnym, do sprawdzenia czy badany surowiec odpowiada normie, oraz do celów porównawczych przy oznaczaniu zawartości względnej (wyrażonej w procentach zawartości badanej substancji w wybranej próbce wzorcowej) [patrz p. 7b, poz. 8]. 6. Ochrona przyrody – opublikowała (wspólnie z Jadwigą Gawłowską) opracowania na temat parków narodowych i innych form ochrony przyrody w Polsce, a także dotyczące zasobów roślin przemysłowych i leczniczych i ich ochrony, zamieszczone jako rozdziały w pracy zbiorowej *Ochrona przyrodniczego środowiska człowieka* (1973) i jej angielskiej wersji *Protection of Man's Natural Environment* (1973). Opracowała (wspólnie z J. Gawłowską i J. Guzikiem) rozdział „Ochrona naturalnej szaty roślinnej” do zbiorowego dzieła *Szata roślinna Polski* pod redakcją W. Szafera i K. Zarzyckiego (t. II, wyd. II i III). Łącznie z ochrony przyrody opublikowała 10 prac powstałych w ostatniej dekadzie działalności

naukowej. 7. Historia botaniki – napisała 6 biogramów botaników związanych z Akademią Medyczną w Krakowie lub z polskim zielarstwem.

8. DZIAŁALNOŚĆ DYDAKTYCZNA, ORGANIZATORSKA I KOLEKCYJERSKA. Przed wojną: 1933/1934 – odbyła praktykę nauczycielską w X Państwowym Gimnazjum Żeńskim im. Królowej Wandy w Krakowie; prowadziła wykłady dla Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego w Nowym Bytomiu i Nowej Wsi Śląskiej (była to działalność społeczna). W szkołach średnich uczyła biologii. Na tajnych kompletach w okresie II wojny światowej uczyła zarówno przedmiotów przyrodniczych, jak i humanistycznych. Na Wydz. Farmacji AM w Krakowie: prowadziła ćwiczenia z farmakognozji, ćwiczenia z oceny wartości surowców leczniczych, a także ćwiczenia z farmakognozji na Kursach dla Pomocników Aptekarskich; pod jej kierunkiem powstało co najmniej kilkanaście prac magisterskich. Opiekowała się zbiorami zielnikowymi katedry i uzupełniała je w czasie wycieczek, oznaczała je i inwentaryzowała.

9. DZIAŁALNOŚĆ W INNYCH DZIEDZINACH. [brak informacji]

10. WAŻNIEJSZE GODNOŚCI I STANOWISKA W INSTYTUCJACH, TOWARZYSTWACH NAUKOWYCH I REDAKCJACH. Od 3 VI 1935 – współpracowniczka Komisji Fizjograficznej Polskiej Akademii Umiejętności [do końca istnienia Komisji, czyli do 9 VII 1945].

11. NAJWAŻNIEJSZE WYRÓŻNIENIA I ODZNACZENIA. 1953 – wyróżniona nagrodą pieniężną Ministerstwa Zdrowia; 1963, 1965, 1967 – Narody Naukowe III stopnia Rektora AM w Krakowie za osiągnięcia w pracy naukowo-badawczej; 1973 – nagroda Rektora AM w Krakowie za osiągnięcia w zakresie działalności dydaktyczno-wychowawczej i organizacyjnej. 15 IX 1994 – decyzją Prezydenta RP została odznaczona Krzyżem Armii Krajowej; 8 IV 2003 – mianowana przez Prezydenta RP na stopień podporucznika Wojska Polskiego.

12. INNE INFORMACJE. W odpisie aktu urodzenia i niektórych wczesnych dokumentach: Marianna Jadwiga, w późniejszych dokumentach i publikacjach tylko: Maria. Zmuszona trudnymi

warunkami materialnymi przerwała w 1935 pracę naukową na UJ i wyjechała na Górny Śląsk, gdzie podjęła pracę jako nauczycielka gimnazjalna. W czasie II wojny światowej działała w Armii Krajowej: 10 VI 1943 złożyła przysięgę żołnierza AK i przyjęła pseudonim „Kinga”, w 1944 – sanitariuszka w 2 bitwach partyzanckich oddziału AK „Bicza”, w służbie sanitarnej w Punkcie Opatunkowym AK działała do stycznia 1945. W 1949 wchodziła w skład kierowanego przez prof. Mariana Koczwarę zespołu (razem z Olgą Seidl i Kazimierzem Kostrakiewiczem), którego badania nad roślinami saponinowymi w Polsce finansowane były przez Komitet Badań Fizjograficznych Polskiej Akademii Umiejętności. Należała do wielu organizacji: 1945–1950 – Związek Nauczycielstwa Polskiego, od 1 X 1950 – Związek Zawodowy Pracowników Służby Zdrowia (delegat do Komitetu Obrońców Pokoju), od 1951 – Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, od 1951 – Liga Kobiet; była członkiem Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego oraz w latach 1931–1935 i 1945–2010 – PTB. Była członkiem Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej. Pochowana została na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

13. WYKAZ NAJWAŻNIEJSZYCH ŹRÓDEŁ. Archiwalne: Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie – PAU WIII-6a (PAU. Wydz. III Mat.-Przyr. Protokoły posiedzeń, 1935–1939) k. 29; Archiwum UJ – KM 56 (Marianna Gawłowska), PKEN 26 (Maria Gawłowska), WBiNoZ 166 (Maria Gawłowska); Archiwum UJ, Oddział Collegium Medium – DSP AM 13 (Maria Gawłowska). Publikowane: P. Köhler, 2002. *Botanika w Towarzystwie Naukowym Krakowskim, Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności. Botany at the Academic Society of Cracow, Academy of Sciences and Letters and the Polish Academy of Sciences and Letters (1815–1952)*. Studia i materiały do dziejów Polskiej Akademii Umiejętności, t. 2; Z. Mirek, 2010. Maria Gawłowska (1910–2010). [W:] *Botanicy na Cmentarzu Rakowickim*. Inst. Botan. PAN, Kraków, s. 42–43; W. Szafer, 1973. *Wspomnienia przyrodnika. Moi profesoremie – moi koledzy – moi uczniowie*. Zakład Narodowy im.

Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, ss. 315, cyt. s. 191. Informacje ustne uzyskane od Elżbiety Rokity – siostry.

14. MATERIAŁY IKONOGRAFICZNE. Archiwum UJ, Oddział Collegium Medium – DSP AM 13 (Maria Gawłowska). Z. Mirek, 2010. Maria Gawłowska (1910–2010). [W:] *Botanicy na Cmentarzu Rakowickim*. Inst. Botan. PAN, Kraków, s. 42–43.

Piotr KÖHLER